

مقدمه

گیاهان طبی در جمع سایر مواد طبیعی، مهم‌ترین منبع تهیهٔ ادویه به منظور تیمار امراض توسط بشر می‌باشد، که در جریان هزاره‌های متمادی به منبع عمده و اساسی تهیهٔ ادویه مبدل گشته است. در جریان مطالعات مستمر پیرامون گیاهان مذکور، سدهٔ گذشته شاهد گسترده‌گی و هدفمندی چنین مطالعات در بخش منابع، ساختمان و فارمکوتوکسیکولوژی ادویهٔ طبیعی و به خصوص گیاهان طبی بود. در حالی که سنتی ادویهٔ جدید نیز رونق شایانی را کسب نمود و بر تعداد اقلام دوائی به طور چشمگیری افزوده شد، جستجوی ادویهٔ مؤثرتر و مصون‌تر برای تداوی امراض و به ویژه مشکلات جدید صحتی در سده بیست و یکم در صدر اهداف فارمسی قرار گرفت.

در ازای مطالعات علمی برای تشخیص و حصول ادویهٔ مطلوب‌تر جدید، در عرصهٔ عرضه و استفادهٔ محصولات فارمسیوتیکی گیاهی نیز توجه و رونق تازه‌ای به عمل آمد. مطالعهٔ جوانب مهم محصولات گیاهی با تقاضاهای جدید مصونیت و استفادهٔ معقول از طریق بررسیهای وسیع‌تر لابراتواری و کلینیکی و افزون بر آن تدریس این مباحث در نهادهای تحصیلات عالی مظهر چنین تغییر و رونقی در این ساحه است. بدون شک، عطف توجه به مطالعهٔ گیاهان طبی و محصولات فارمسیوتیکی آنها، راه اصلی و مهم استفادهٔ معقول و مصون این گنجینهٔ طبیعی و موهبت الهی است.

فایتوتیراپی مبحث تداوی با گیاهان است، که طی چند دههٔ اخیر در فارمکوتیراپی امراض موقوف مهمی را از نگاه مؤثریت و مصونیت حاصل نموده است. در حالی که استفاده از مستحضرات و ادویهٔ گیاهی در عصر ما تمایل رو به

فزونی دارد، چگونگی بی‌ضرر بودن و مصونیت این محصولات نیز بیشتر مورد توجه و حتی نگرانی مصرف‌کنندگان، متخصصین و دانشمندان مربوط قرار گرفته است. این مورد در حالی تبارز بیشتر داشته، که به طور معمول ذهنیت مصون بودن گیاهان طبی و محصولات آنها در مقایسه با ادویه سنتتیک از گذشته تا کنون به طور بالقوه حاکم می‌باشد.

گرچه در برخی موارد این مبحث با هربالیزم (Herbalism)، طب گیاهی (Herbal medicine) و طب متمم (Complementary medicine) در ارتباط و تعادل قرار داده می‌شود، ولی در حقیقت فایتوتیراپی مبحث مبتنی بر یافته‌ها و مدارک علمی بوده و محصولات مورد مطالعه را هم مانند ادویه رسمی به گونه مواد فعال فارماکولوژیکی مورد بحث قرار می‌دهد. به این ترتیب فایتوتیراپی بعید از هر گونه مبانی و تفاسیر فلسفی و غیر علمی می‌باشد.

در افغانستان مانند کشورهای مختلف جهان، کاربرد از گیاهان طبی و محصولات متنوع آنها از یک طرف پیشینه تاریخی و فرهنگی داشته و تعداد چشمگیری از این گیاهان بومی کشور بوده و از جانب دیگر توریست و موجودیت چنین محصولات در بازار دوایی کشور در حال افزایش است. در حال حاضر ۲۶ فیصد (۶۲ قلم) گیاهان عمده مستعمله را اقلام وارداتی عمدتاً از هند تشکیل می‌دهد. در این میان از جمله تقریباً ۵۰۰۰ نوع گیاه گلدار در افغانستان، بیش از ۲۰۰ نوع آن گیاهان شناخته شده طبی محسوب می‌گردند (Babury: 2012). ازینرو ضرورت مطالعه بیشتر و بهتر ادویه و محصولات مذکور برای استفاده مؤثرتر و مصون‌تر در کشور به آسانی درک می‌گردد. واضح است که تدوین مبحث فایتوتیراپی در قالب کتاب درسی برای محصلان پوهنحیهای فارمسی کشور بر وفق ضرورت‌های واقعی و اهداف درسی، می‌تواند گام مؤثری در این راستا تلقی گردد.

آرزو می‌شود، تا در پهلوی تدوین این اثر قدمهای دیگر عملی نیز برای استفاده مناسب و مصون گیاهان طبی و محصولات معیاری آنها توسط مراجع علمی تحقیقی، دوایی و صحی کشور برداشته شود.

هرگاه به کتب و مراجع مختلف فایتوتیراپی نظر انداخته شود، دیده می‌شود که همگونی و مشترکات محتوایی و شکلی در این آثار محدود است. در حالی که هر کدام، اقلام متنوع و مورد نظر خود را ارائه می‌نمایند، از نگاه محتوی، شیوه ارائه و توضیح هر گیاه و یا محصولات دوائی آن نیز تفاوت‌های زیادی وجود دارد. در اکثر موارد این آثار مراجع معلوماتی تلقی می‌گردند، تا اینکه هدف آموزشی بر بنیاد مراجع موثق را تعقیب نمایند. با درک این تنوع، در تدوین این کتاب تلاش زیاد به عمل آمد، تا در پهلوی توجه به گیاهان طبی پیداوار کشور و یا آشنا در افغانستان و همچنان محصولات دوائی گیاهی موجود در عرصه خدمات دوائی افغانستان، به ارائه موضوعات ضروری از لحاظ دوائی و استفاده معقول این محصولات با درک نیازهای کلینیکی کشور و دانش فارمسستان و طبیبان توجه لازم معطوف گردد.

در عین حال موجودیت معلومات زیاد، ولی پراکنده در مراجع مختلف پیرامون گیاهان طبی و محصولات دوائی آنها نیز در مواردی باعث سردرگمی تجویز کنندگان و استفاده کنندگان آنها می‌گردد. ازینرو در تألیف چنین اثری با هدف صریح استفاده معقول از گیاهان و محصولات ذکر شده، تلاش به عمل آمد، تا برای استفاده و یا محدودیتهای استفاده از این گیاهان و محصولات آنها به مراجع معتبر و موثق علمی استناد به عمل آید.

در این کتاب، فایتوتیراپی در دو بخش عمومی و خصوصی ارائه می‌گردد. در بخش نخست، به مطالعه فایتوتیراپی عمومی، مفاهیم مربوط، ادویه گیاهی، تاریخچه استفاده از گیاهان طبی، طبهای سنتی، طب هومیوپاتی و اشکال دوائی گیاهان طبی پرداخته شده است. در این بخش تلاش صورت گرفته تا در پهلوی معرفی فایتوتیراپی و ابعاد آن، در مورد سایر موضوعات مرتبط و ضروری دیگر نیز معلومات مبرم گردآوری و ارائه گردد.

در بخش دوم، فایتوتیراپی خصوصی طی هفت فصل به اساس تصنیف مناسبی که با ملاحظه سیستمهای عضویت و تأثیرات معالجوی مواد فعال گیاهان طبی تنظیم گردیده، ارائه می‌گردد. در این بخش نیز سعی گردیده است، تا گیاهان طبی کشور

و یا آنهایی که از نظر طب سنتی و طب معاصر آشنا هستند و پیرامون آنها معلومات لازم علمی در مراجع با اعتبار موجود است و از طرف دیگر محصولات آنها در بازار دوايي کشور موجود می‌باشد، مطالعه کردند. در مطالعه این گیاهان، شیوه مناسب ارائه هر گیاه در مناسبت با اهداف مضمون فایتوتیراپی در کریکولم درسی پوهنحی فارمسی و دانش فراگرفته شده محصلان قبل از فراگیری این مضمون، گزیده شده است. افزون بر آن، در معرفی گیاهان طبی، به اصل استفاده معقول محصولات گیاهی در فایتوتیراپی نیز توجه مبذول گشته، طوری که به چگونگی استطباب مستحضرات دوايي گیاهان نظر به تأثیرات فارمکولوژیکی، تأثیرات جانبی، مضاد استطباب و موارد دیگر احتیاطی، توجه به عمل آمده است.

بدون تردید، با وجود همه تلاشها، این اثر می‌تواند کاستیهای معینی را دارا باشد. ازینرو در آینده نیز تلاش به عمل خواهد آمد، تا با استفاده از نظریات استادان محترم و داشته‌های جدید علمی در تجدید آن اقدام به عمل آید.

پیشگفتار

فایتوتیراپی یکی از مباحثی است، که از سه دهه به این سو در نهادهای تحصیلی فارمسی، طب و طب متمم به گونه مضمون مستقل و یا هم مبحثی در حاشیه مضامین دیگر مانند فارمکولوژی، فارمکوگنوزی، فارمکوتیراپی، نباتات و غیره در کشورهای مختلف تدریس می گردد. تدریس فایتوتیراپی در پوهنهی فارمسی پوهنتون کابل به گونه یک مضمون مستقل بعد از تجدید کریکولم آن، در سال ۱۳۸۴ آغاز گردید. این مضمون با اهداف جدید کسب دانش و مهارتهای ضروری توسط محصلان پوهنهی فارمسی در رابطه به استفاده معقول از گیاهان طبی و محصولات آنها، عرض اندام نمود.

واضح است که در پهلوی پیشینه تاریخی استفاده از گیاهان طبی و محصولات مختلف آنها، افزایش علاقمندی مریضان و اطبا به محصولات گیاهی، تعدد اقلام دواپی و محصولات گیاهی در کشور و عدم فرصت لازم تدریسی در نهادهای تحصیلی ما، بهانه‌های مهم برای مبادرت به مطالعه بیشتر و بهتر ادویه و محصولات مذکور برای استفاده مؤثرتر و مصون‌تر می باشد.

تدریس مضامین دیگر در سمسترهای قبلی در پوهنهی فارمسی به گونه مضامین مرتبط به این مبحث مانند نباتات، فارمکوگنوزی و فارمکولوژی، پیش‌زمینه‌های لازم را برای فراگیری آن فراهم می نماید. از طرف دیگر موارد عدیده مرتبط به این مبحث، در حواشی مضامین و مباحث دیگر (فارمسیوتیک، فارمسی شمیك، فایتوشیمی و غیره) نیز مورد مطالعه قرار می گیرند. در عین حال، باید از پیوند محتاطانه این مضمون با طبهای سنتی و به ویژه طب سنتی پر بار افغانستان انکار نمود. مهم است تا تذکر داده شود، که در تجویز گیاهان طبی و ادویه مربوطه آنها،

در این کتاب، استنادی به منابع طب سنتی صورت نگرفته است و در عوض تلاش به عمل آمده است، تا با استفاده از مراجع معتبر، معلومات علمی و ضروری گردآوری شود.

شایان تذکر است، که استفاده از این کتاب محدود به تدریس برای محصلان پوهنحیهای فارمسی بوده و هرگونه استفاده از محتوی آن توسط اشخاص فاقد صلاحیت مسلکی درست نبوده و زمینه استفاده غیر معقول و نامناسب از گیاهان طبی، ادویه و محصولات مختلف آنها را فراهم نموده می‌تواند.

در فرجام با شکرگزاری از ایزد متعال که به من توفیق تدوین این اثر را به عنوان نخستین کتاب فایتوتیراپی به زبان دری، مطابق مفردات معینه آن عنایت فرمود، لازم می‌دانم، تا از استادان گرامی پوهاند محمد نسیم صدیقی و پوهنوال دکتور احمد فرید دانش که با ارائه نظریات سودمند و تقریظها در غنای کتاب و همکاران دیگرمان پوهنمل عبدالغنی کریمی، پوهیالی سعدیه ولی، سونیلا ثاقب و عبدالتواب خطاب که در امور دیگر تخنیکی همکاری صمیمانه نموده‌اند، امتنان نمایم. انجام این کار بدون حمایت همه‌جانبه فامیل عزیزم، که فرصت مساعد را برایم در شرایط مصروفیت سنگین رسمی فراهم نمود، ممکن نمی‌بود. ازینرو از همه اعضای فامیلم نیز قدردانی می‌نمایم.

با احترام

پوهنوال محمد عثمان بابری

بهار ۱۳۹۳